

ORTADOĞU'YA YÖNELİK TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KIRILMALAR VE YENİLİKLER

Cem KARADELİ*

Özet

Türk Dış Politikası, 1950lere kadar Türkiye'nin Batılı olduğunu ve Osmanlı'nın devamı olmayacağını öne süren bir hüviyete sahipti. 1950 seçimleri sonrasında, Soğuk Savaş'ın da etkisiyle iyice Batı ve ABD yanlısı bir dış politika izlenirken, 1960ların ikinci yarısından sonra Türkiye'nin çıkarlarını gözetilen bir politikaya kayılmış, 1991 Körfez Savaşı ile de zaten Soğuk Savaş'ın bitmesiyle bir kimlik bunalmıyla karşı karşıya kalan ülkenin dış siyasetinde önemli bir kırılma meydana gelmiştir. Bu kırılma, Balkanlar ve Ortadoğu bölgeleri söz konusu olduğunda Yeni-Osmanlılık olarak tanımlanabilmektedir. Ancak, Yeni-Osmanlılık dış politika da 2002'den başlayarak Stratejik Derinlik politikasıyla ikame edilmiştir. Bu iki politikanın sürdürülebilirliği tamamen küresel ve bölgesel dengelerin etkileşimi ile mümkün olacak veya olmayacaktır. Türkiye'nin Yeni-Osmanlılık veya Stratejik Derinlik siyasal kalıpları marifetiyle çıkarlarını güçlendirip güçlendirememesi bu dengelere ve ülkenin birebir ölçekte Irak ve diğer bölge ülkeleriyle ve ABD ile ilişkilerine bağlıdır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Dış Politikası, Yeni-Osmanlılık, Stratejik Derinlik Doktrini.

TURKEY'S FOREIGN POLICY TOWARDS THE MIDDLE EAST: CHANGE AND CONTINUITY

Abstract

Turkish Foreign Policy experienced a shift from the political orientation which refused its Ottoman heritage and which was strictly Western to another of stern Westernism. During the 1950s a very pro-Western and pro-American foreign policy was pursued with the impact of the Cold War as well and this changed in the 1960s into a policy which promoted Turkish interests and with the end of the Cold War and the 1991 Gulf Crisis\ another paradigm shift was experienced in Turkish foreign policy. This shift can be named –as far as the Balkans and the Middle East are concerned- as Neo-Ottomanism. However, the Neo-Ottomanist foreign policy was also replaced from 2002 on with the Strategic Depth doctrine. The success of both policies are to be made possible by the improvement or deterioration of Turkey's relations with regional countries and with the US.

Key Words: Turkey, Foreign Policy, Neo-Ottomanism, Strategic Depth Doctrine.

* Dr., Çankaya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 2, Sayı 1, 2007

Giriş

Ortadoğu'ya yönelik Türk dış politikasına baktığımızda, 1950lerde ve 1990lı yılların başında önemli bir kırılma görürüz. 1950lere kadarki dönem Misak-ı Millî sınırlarının sağlama alınması ve Osmanlılar'dan farklı olarak yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasi dışı yollarla bölgede toprak elde etme isteminde olmadığı netleştirilmesi çabasıyla geçen bir dönem olarak görülebilir. Musul Sorunu'nun Lausanne Antlaşması görüşmelerinden başlayarak iki yıllık bir süreçte –Türkiye'nin aleyhine- çözülmesi, yine Hatay Sorunu'nun bu kez Türkiye'nin lehine uzun soluklu diplomatik ilişkilerle sonlandırılması bu tür çabaların birer yansıması olarak görülebilir.

İkinci Dünya Savaşı ile değişmeye başlayan dengeler ve savaş sonrasında Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla Türkiye'nin biraz da mecburen Amerika Birleşik Devletleri önderliğindeki Batı Bloku'na katılmasıyla Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ilk kırılma görülebilir. Bu dönemde NATO'ya üyelik ülkenin önceliği olduğundan, ABD'ye endekslenmiş bir dış politika izlenmiştir. Bu dönemde Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi süresince Cezayir halkı yerine sömürgeci ülke Fransa'nın desteklenmesi, Bandung Konferansı'nda Batı Bloku yanlısı politikalar, Türkiye'yi üçüncü dünya ülkeleri –dolayısıyla da Ortadoğu/Arap ülkeleri- arasında tecrite itelemiştir. 1960lar ve 1970lerde, genellikle de Batı Avrupa-Kuzey Amerika ekseninde yaşanan sorunlar sonucunda Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile kademeli olarak yakınlaşmış, İsrail ile dostluk ilişkisi olmasına karşın 1967 Savaşı'nda Arap ülkelerine yakın bir politika izlemiş¹, İslam Konferansı Örgütü'nün kuruluşunda, laikliğe dair çekincelerine karşın 1970 Mart ayında düzenlenen İslam Zirve Konferansı'na katılmış ve bu sayede İsrail'le diplomatik ilişkilerini kesmesine karşın Kıbrıs Sorunu'nda Arap devletlerinin desteğini kazanmıştır². Bu döneme baktığımızda Türkiye'nin Batı Bloku ile kendini özdeşleştirmesine karşın Detant döneminin de etkisiyle 1960ların ortalarından itibaren Türkiye'nin çıkarlarını göz önüne alan bir dış politikaya yönelmesi genel bir eğilim olarak belirlenebilir. Aynı süreç içerisinde, Enver Sedat liderliğindeki Mısır'ın da bir 'önce Mısır' siyasetini benimsemesi, 1970lerin başında İsrail'le barış görüşmelerine girmesi ve o dönemde ABD'nin bölgedeki en yakın iki müttefiği olan İran ve Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesine çalışması gibi Arap dünyası kaynaklı unsurlar da Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında olumlu etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ Faruk Sönmezoğlu, İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul: 2006, ss.362-363.

² Baskın Oran(der.), Türk Dış Politikası Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul: 2006, ss. 792-793.

24 Ocak 1980 sonrasında ekonominin iç ve dış siyasette çok önemli hale geldiği Türkiye, 1980ler boyunca dış ticaret hacmini arttırmayı öngören bir politikayla bölgeye yaklaşmıştır. 1979 İran İslam Devrimi ve 1980–1988 İran-İrak Savaşı, Türkiye'nin Ortadoğu dengelerini kollama ve bu olaylar çerçevesinde, Batı Bloku ile problem yaşamadan ticaret hacmini artırma çabalarını ortaya çıkartan ve ideolojik, politik ve ekonomik sonuçlarıyla ülkenin Ortadoğu'ya bakışını değiştiren iki önemli olay olarak öne çıkmaktadırlar.

1980'lerin ikinci yarısında ve 1990ların başında Türkiye kendini çok önemli bir diğer kırılma noktasında buluyordu: Öncelikle, Bulgaristan'daki Türk asıllı Bulgar vatandaşlara uygulanan baskılar 1980lerin ikinci yarısında bu ülkeden Türkiye'ye yüzbinlerce göçmenin gelmesine yol açmıştı. Bu göç, Türkiye'de eski Osmanlı toprakları üzerinde varlığını sürdürmekte olan Türkler'e karşı bir ilginin ve bunların varlıkları hakkında bir uyanışın başlangıcını oluşturmaktadır. Bulgaristan probleminin ardından, 1945'ten beri Türkiye tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1991 sonlarında ortadan kalkmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya Federasyonu ile ve daha da önemli olarak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri Türk dış politikası açısından birincil öneme sahip olmuştur. Doğu Avrupa ve Asya ilişkilerinde bu yeniden yapılanma ihtiyacı sözkonusu olurken, öte yandan Türkiye'nin NATO'nun Güneydoğu kanadı ve sınırı olması tarafından şekillendirilmiş olan ve Türkiye'nin ve Batı İttifakı'nın ülkeyi Avrupa'nın bir parçası, en azından stratejik açıdan bir mütemmim cüzü olarak gören yaklaşım da bir kimlik bunalımına yol açarak işlevini yitirmiştir. Artık savaşılacak, düşman bir ideoloji tarafından yönlendirilen SSCB'nin var olmaması, aynı zamanda Türkiye'nin de Batılı ve Avrupalı kimliğinin sorgulanmasını beraberinde getiren bir açılımdı. 1990lar ve 2000lerin başlarında Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde bir ikinci grubun, bir Akdeniz Birliği'nin parçası olmaya ikna edilme çabaları, Türkiye'nin ısrarla Avrupalı olduğu iddiasını yinelemesi³ ve AB liderleri tarafından bu iddianın dikkate alınmadığını düşündürten açık-

³ Türkiye ve AB'nin Türkiye için düşündükleri kimliklerin, güvenliği de içine alan bir tartışması için, bkz. Pinar Bilgin, 'A Return to 'Civilisational Geopolitics' in theMediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era,' *Geopolitics*, cilt 9, No.2, Summer 2004, ss.269–291.

lama ve yaklaşımlar, Türkiye'nin kimlik bunalımını daha da belirginleştirmektedir.

Birinci Körfez Savaşı Yeni-Osmanlı Dış Politika

Bu şartlar çerçevesinde, Türkiye'nin potansiyel ve reel olarak yeni bir kimlik arayışına girmesi ve dış politikasında önemli değişikliklere gitmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülebilir. Bir yanda Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bir Türk dünyasının ülkenin ticaret ve siyaset kaynaklarına açılması fikri, diğer yandan da Türkiye'nin Batı dünyasıyla ilişkilerinde karşılaştığı yeni ideolojik, siyasal ve pratik sorunlar, bu yeniden yapılanmayı zorunlu kılan temel öğelerdir.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bunun sonrasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla ABD önderliğinde bir uluslararası gücün Kuveyt'i kurtarması ve Irak'ı işgali ile ortaya çıkan 1991 Körfez Savaşı, tam da bu yeniden yapılanma ihtiyacının ortaya çıktığı dönemde meydana gelen çok önemli bir olaydır. Bu olay, bir yandan uluslararası düzeyde Türkiye'nin stratejik konumunun yeniden yapılandırılmasında, öte yandan da Türk Dış Politikası'nda bir kırılmaya gidilmesi açısından kritik bir role sahip olmuştur. Bu yeni kırılma, artık Yeni-Osmanlılık olarak tanımlanan dış politika yapılanmasına doğru bir paradigma kaymasıdır.

Yeni-Osmanlı Türk Dış Politikası, temelini Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olmasının yanında bir Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi de olması üzerine inşa etmiştir. Bu yönelime göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde imparatorluk tarafından yönetilen ülkelerle ilişkilerde, bu ülkelerle Türkiye arasındaki din, kültür ve gelenek benzerlikleri ve ortak geçmişinin kullanılması ile Türkiye çok daha önemli bir uluslararası aktör olmaya aday olacaktır. Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı süresince Turgut Özal hep bu nokta üzerinde durmuş ve aynı zamanda da bu noktalardan hareket ederek Türk Dış Politikası'nın temel duruşunu da etkilemiştir. Özal'ın inandığı dış politika, edilgen ve reaktif değil, etken ve proaktif olmalı ve ülkenin çıkarlarını doğrudan gelişmelere taraf olarak ve bu gelişmelerin sonuçlarının ne olabileceğini öngörerek yapılan bir dış politikaydı. Dolayısıyla, bu inanç ve bunun sonucunda şekillenen politika, Kemalist Dış Politika'dan daha farklı, daha bölgesel ve Batıcı değil bölgeci ve Realist bir dış politika anlayışı olmuştur. A. Makovsky bunu "Ankara'nın Ortadoğu çekişmelerinde taraf olmama anlayışının kenara süpürülmesi" olarak tanımlamaktadır⁴. Bunun sonucunda 1991 Kuveyt Krizi'nde Türkiye'nin çok daha ağırlıklı olacağı inancı oluşmuşsa da bu umut tam olarak gerçekleşmiştir denilemez.

⁴ A. Makovsky, 'The New Activism in Turkish Foreign Policy', *SAIS Review*, c.19(1), ss.92-113, 1999, s. 92.

Türkiye'nin 1990larda izlediği Yeni-Osmanlıcı olarak tanımlanan dış politika, güvenli eylemcilik, ihtiyatlı gözüpçelik gibi birtakım sıfatlarla da nitelendirilmiştir⁵. Bunun sebebi Türkiye'nin ulusal çıkarlarının güçleneceğine inanılan örneğin Irak ve Suriye ile ilişkiler gibi durumlarda proaktif, etkin bir dış politika izlenirken, ulusal çıkarlar açısından risk unsuru taşıyan örneğin Rusya Federasyonu ile ilişkiler gibi durumlarda daha ılımlı bir politikaya yönelmesidir. Bu ikinci durum, tarihî, etnik ve kültürel bağların kuvvetli olduğu Kafkasya, Balkanlar, ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerde de görülmüştür. Dolayısıyla, Yeni-Osmanlıcı bakış açısının gerçek anlamda derinliğe sahip, Türk Dünyası ve Türk kültür mirası ile ilişkileri de kucaklayan bir model olarak algılanması çok mantıklı olmayabilir. Yeni-Osmanlıcılık aslında Türkiye'nin İslam geleneklerini paylaştığı Orta Doğu ve Güney Akdeniz coğrafyasıyla yoğun ilişkilere girmesini öngören, daha doğrusu Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyası ile ilişkilerinin düzeltilmesi ve/veya geliştirilmesini öngören bir modelleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla, yapılmak istenilen, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarının ön plana alındığı bir dış politika belirlemesidir. Öte yandan, Türkiye gibi orta güçte bir devletin ulusal çıkarları ile Amerika Birleşik Devletleri veya Rusya Federasyonu gibi büyük güçlerin çıkarlarının örtüşmediği durumlarda, örneğin Yugoslavya'nın dağılması sonrası yaşanan iç savaş hali gibi bir durumda, Türkiye'nin sorunlu bölgeye yönelik kültürel, etnik, dinî bağları olması, Türk dış politikasını yönlendirmekten uzak kalmıştır. Aslında, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında Batı Bloku'ndan koptuğu illüzyonu, Batı Avrupa – Kuzey Amerika ekseninde yer alınamaması halinde Ortadoğu'da ve Balkanlar'da bir bölgesel güç olma ve bu şekilde Batı'nın yeniden stratejik ittifak kurmak isteyeceği bir devlet olabilme amacı, Türk dış politikasında bu tür bir kaymayı meydana çıkartan unsur olarak açıklanabilir. 1980lerin ikinci yarısında Bulgaristan'daki Türk kökenli azınlığın haklarının ellerinden alınması karşısında sadece Bulgaristan'ın izin verdiği göçmenleri kabul etmek dışında bir eylemde bulunulamaması, hemen ardından yaşanan Doğu Bloku'nun 1989 – 1991 döneminde erimesi ve ortadan kalkması süreci karşısında Soğuk Savaş bağlamındaki stratejik öneminden de edilmiş olan Türkiye'nin böyle bir yolu benimsemesi normal olarak karşılanabilir. Ancak, bu yeniden yapılanmanın da 1990-1991 Körfez Krizi ile çok farklı bir boyuta taşındığı aşikârdır. Bu kriz boyunca Türkiye'nin ABD ve diğer Batılı ülkelerle ilişkilerinde bir yeniden konumlanma ve konumlandırılma eylemi ya-

⁵ Bu konu hakkında bkz. Sabri Sayari, 'Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: Challenges of Multi-Regionalism,' *Journal of International Affairs*, cilt 54(1), Sonbahar 2000, ss.169-182.

şanmıştır. Bunun sebebi, Türkiye'nin Avrupa'nın güneydoğu ucundaki bir ülke olarak algılanmasından Ortadoğu için önemli bir müttefik olarak algılanmasına olan geçiştir. Bu geçişin bir sonucu olarak Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik dış politikası da yoğunlaşmış ve dolayısıyla Türkiye için çok önemli hale gelmiştir.

Dış politikadaki bu genel farklılaşma, elbette bir kırılma noktası olarak önemlidir. Ayrıca, Türk dış politikasının temel ekseninin Batı İttifakı'nın korunmasından Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerine kaymasının önemli sonuçları da vardır. Suriye ile ilişkilerin normalleştirilmesi, İsrail ile ilişkilerde özellikle güvenlik alanında yaşanan ilerlemeler bu sonuçların en önemli ikisi olarak belirtilebilir. PKK terör örgütünün Suriye'de konuşlanmasının önüne geçilmesi ve lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den İtalya, Yunanistan ve yakalanarak Türkiye'ye getirildiği Kenya'ya kaçmak zorunda kalması bu yeni proaktif ve bölge-merkezli dış politikanın sonuçları arasında yer almaktadır. Türkiye'nin bölge ülkeleri arasındaki sorunların çözümünde arabuluculuk yapması veya yapmayı teklif eder konuma gelmesi de yine bu yeni dış politikanın bir uzantısıdır.

Turgut Özal'ın ölümü sonrasında Yeni-Osmanlıcı dış politikanın da kendini günün şartlarına göre daha ılımlı bir hale getirdiği gözlenebilir. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya bölgelerindeki dış politika açılımlarının ülkenin kaynak ve yeterli derecede ekonomik ve kültürel yatırım yapamama sıkıntısı nedenleriyle 21. yüzyılın başlarında artık sadece ekonomik ilişkiler temelli bir hale dönüşmesi de önemli bir yeterliliğe göre konum belirleme çalışmasıdır.

Türk dış politikasındaki Yeni Osmanlıcı eğilimin, 1999-2002 arasında iktidarda bulunan Bülent Ecevit liderliğindeki DSP-MHP-ANAP koalisyonunda da sürdüğünü görebiliriz. Bu dönemde Türkiye'nin özellikle ABD ile ilişkilerinde önemli bir uyum süreci yaşanmış ve Başkan William J. Clinton yönetiminin Türkiye'ye verdiği değerle Türkiye – ABD ilişkilerinde neredeyse 1950ler kadar başarılı bir dönem yaşanmaya başlamıştır.

Bu iyi ilişkiler çerçevesinde ABD yönetimi Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde destek olmuş ve AB'ye Türkiye adına lobi faaliyetlerinde bulunmuştur. Yine bu dönemde ABD yönetiminin talimatı doğrultusunda Abdullah Öcalan'ın yeri CIA tarafından Türk yetkililere bildirilmiştir. Dolayısıyla 1990lar boyunca iyileşen ilişkiler 2000 seçimlerinde ABD yönetiminin Demokratlar'dan Cumhuriyetçiler'e geçmesiyle de sorun yaşamadan devam etme eğilimi göstermiştir.

Ancak, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kulelerine iki uçağın çakılmasını sağlayarak yapılan terör saldırısı birden tüm dünya çapında siyasetin ve uluslararası ilişkilerin değişmesine ve

dönüşmesine yol açmıştır. Bu saldırılar sonrasında olayı tel'in eden ülkelerin başında kendi de terörizmle ağır sorunlar yaşayan Türkiye yer almıştır. Bu saldırılar sonrasında Türk hükümetinin ABD'nin Afganistan ve bu ülkeyi yöneten ve El-Kaide terör örgütünün başı Usame Bin Ladin'i sakladığı iddia edilen Taliban rejimine karşı giriştiği harekate da gönülden destek verdiği görülmüştür. Her ne kadar bunda Türk – Amerikan ilişkilerinde yaşanan iyileşmenin etkisi varsa da, bu aynı zamanda Türkiye'nin pasif bir dış politika gütmekten vazgeçmiş olmasının da bir yansıması olarak görülmelidir. 11 Eylül saldırıları sonrasında yaşanan gelişmelerde Türkiye'nin yine gündem belirleyici bir güç olarak bölge ve dünya siyasetinde bir arayışta olmasının etkisi büyüktür. Kendi nüfusunun büyük çoğunluğu da Müslüman olan Türkiye'nin Afganistan'a karşı girişilen operasyonda önce ABD'nin Türkiye'deki NATO tesis ve üslerini kullanmasına müsaade etmesi, Birleşmiş Milletler'in onayıyla Taliban rejimine yönelik askeri harekâta da NATO çerçevesinde Afgan operasyonunun bir parçası olması, ülkenin uluslararası siyasete gerçek bir katkı sağlayıcı olduğu fikrini ortaya çıkartmıştır. Bu bağlamda Ecevit hükümetinin son dönemlerinde Türkiye'nin operasyonlara katkısı dış politikadaki Yeni-Osmanlıcı yönelimin bir uzantısıdır.

ABD'nin Afganistan sonrasında Irak'ın da bir tehdit olduğunu öne sürerek bu ülkeyi yöneten Ba'as Partisi ve lideri Saddam Hüseyin'e yönelik yeni bir operasyon isteği, Türk – Amerikan ilişkilerinde yeni bir boyut ortaya çıkartmıştır. Bölgesel ölçekte proaktif bir siyasal yönelimde bulunan Türkiye'nin önünde bu durum dolayısıyla iki sorun bulunmaktaydı: İlk olarak, Türk hükümeti uluslararası askeri operasyonların uluslararası bir meşruluğa sahip olması gerektiği inancındaydı. Bu tür bir meşruiyetin sağlanabilmesinin yeter sebebi olarak da Birleşmiş Milletler'in Genel Kurul veya Güvenlik Konseyi düzeyinde onayının bir şart olduğu fikri vardı. Dolayısıyla da ABD'nin önderlik ettiği bir operasyonun Birleşmiş Milletler'den olur alması Türkiye açısından önemli bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uluslararası meşruiyet şartı, Taliban'a karşı operasyonda sağlanmışken Irak için durum farklıydı. İkinci olarak da Türkiye'nin Irak ile son derece yakın ekonomik ilişkiler içinde olması ve Başbakan Bülent Ecevit'in Saddam Hüseyin'le geçmişten gelen yakınlığı, Türkiye'nin Irak'a karşı ve hele de uluslararası meşruiyete sahip olmadığına inandığı bir operasyona dâhil olmasını zorlaştıran önemli bir sebepti. Bu durumda Türk hükümeti önce ABD'yi bu tür bir operasyondan vazgeçirmeyi denedikten sonra Irak liderine de daha ılımlı olması ve Birleşmiş Milletler Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu görevlilerini ülkeye kabul etmesi yolunda tavsiyelerde bulundu. Ancak ne ABD Başkanı George Walker Bush ne de Irak lideri Saddam Hüseyin bu çağrılara yanıt verdiler ve durum Türkiye'nin arzusu hilafında bir silahlı müdahale olasılığına doğru kaymaya başladı.

Yeni Osmanlılıktan Stratejik Derinliğe Irak Politikası

2002 sonbaharından itibaren Türkiye'yi yöneten Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, Prof. Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kavramını dış politikasının temel dayanağı olarak kabul etmiştir. Stratejik Derinlik kavramına baktığımızda, bunun A.T. Mahan ve Sir H.J. Mackinder'in teorilerinden esinlenen ve Yeni-Osmanlılık kavramını geliştirerek bunu bir coğrafi, tarihî ve kültürel çerçeveye yerleştiren bir yaklaşım olduğunu görürüz. Ahmet Davutoğlu'na göre, stratejik derinlik, bir ülkenin coğrafi konumu, tarihî tecrübe derinliği, siyasî ve toplumsal özelliklerin bir bileşkesinden oluşur⁶. Davutoğlu'na göre Türkiye'nin bir yandan "küresel ve bölgesel stratejilerin odağındaki bir pivot ülke" öte yandan da Samuel P. Huntington'ın deyimiyle bir parçalanmış (torn) ülke olarak algılanmasının nedeni dünya düzeni içerisinde ülkenin kendini değişen şartlar içinde sürekli konumlandırma ihtiyacında olmasıdır⁷. Stratejik Derinlik kavramının özü de bu yeniden yapılanma ihtiyacıyla örtüşmektedir: Türkiye, yaşadığı diyalektik gerilimleri harmanlayarak yeni bir kültürel kimlik yaratarak bu diyalektik gerilimin parçalarını çok daha önemli bir bütüne dönüştürebilir⁸. Bunun bir uzantısı olarak da dinamik, proaktif bir dış politika ortaya çıkacaktır. Bu proaktif, kültürel çeşitlilikten yararlanan dış politika da sonuç olarak Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir güç olarak önemli rol oynamasında katkı sağlayacaktır.

2003 Irak Krizi ile birlikte, AKP hükümetinin Stratejik Derinlik politikası da, tıpkı AKP hükümeti gibi ilk ve belki de en önemli sınavından geçmek zorunda kaldı. 1 Mart 2003 tarihinde TBMM tarafından reddedilen ve ABD'nin Güneydoğu Anadolu üzerinden Irak'a karşı bir ikinci cephe açmasını öngören teskere, hem Türk – Amerikan ilişkileri, hem de Türk – Arap dünyası ilişkileri açısından çok önemli bir dönemeç oluşturmuştur.

Türkiye'nin Irak'a karşı olası bir askerî müdahaleye karşı takınacağı tavır, hem iç hem dış politika açısından son derece önemli olarak addedilmeye başlandı ve iç politika gündeminin önemli bir kısmı bu konuya ayrıldı. 2003 Irak operasyonunun 1991'den en önemli iki farkı Türk kamuoyunun olaya yaklaşımındaki negatif bakış açısı ve buna temel oluşturan uluslararası meşruiyet eksikliğiydi. Türkiye'nin Irak'a karşı girişilecek bir operasyonda yer almasından yana olanların temel savı bunun stratejik bir gereklilik olması ve –tıpkı 1991'de Turgut Özal'ın öne sürdüğü gibi- savaş sonrasında Türkiye'nin Irak'ın geleceğine dair karar verecek grubun içinde bulunması amacıyla bir askerî hareketin parçası olması gerekliliği idi. Irak'a karşı bir ope-

⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 21. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 7-8.

⁷ a.g.e., s. 9.

⁸ a.g.e., s. 554.

rasyona karşı olanlar ise Türkiye'nin başkasının savaşında yeri olmadığını, böyle bir eylemin sonuçta Türkiye'nin bölgedeki prestij ve konumunu zedeleyeceğini, komşularımızla iyi ilişkilerin devamının uzun vadede yararımıza olacağını ve savaşın uzamasıyla ortaya çıkabilecek olası sivil ölümlerinin siyasî faturasının çok ağır olacağını iddia etmekteydiler.

2002 Kasım genel seçimleri sonunda DSP-MHP-ANAP koalisyonu yerini AKP tek parti yönetimine bırakınca Gül Hükümeti'nin duruma bakışında da iki temel etken ön plana çıkmaya başladı. Bunlardan ilki Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik ağırlıklı dış politika yaklaşımı dığeriyse hem Türk hem uluslararası kamuoyuna yeni parti ve hükümetin rüştünün ispatlanması idi. Bu çerçevede ABD ile 32 milyar dolar civarında bir hibe ve kredi paketi ile Irak'a olası bir operasyonda Türkiye'nin topraklarını kullandırması ve askerî anlamda olaya müdahil olması arasında ilişki kurulması da bu dönemin bir sorunu olarak ortaya çıkmıştır⁹. ABD basınında daha bu dönemde, yani Genişletilmiş Orta Doğu Projesi daha gündeme gelmeden önce, Türkiye'nin sadece Irak'la komşu olması nedeniyle değil ılımlı bir Müslüman demokrasi olmasıyla da bölge açısından çok önemli bir rolü olduğundan bahsedilmekteydi. Türkiye'nin sahip olduğu kültürel ve stratejik öneme karşın tek bir ülkeye 32 milyar ABD dolarının ayrılmasının çok önemli negatif sonuçları olacağı da ABD'nin tartıştığı bir konuydu¹⁰.

Türkiye'nin bu dönemde dış dünyada oluşturduğu algı, para uğruna her tür operasyona sıcak bakan bir yönetime sahip olduğudur. Nitekim Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın Irak'tan o dönemde Saddam Hüseyin'in tehditlerine koşut olarak Türkiye'ye yönelik bir saldırı sözkonusu olduğunda Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. Maddesi uyarınca diğer NATO üyelerinin Türkiye'nin yardımına koşması gerektiği, eğer bu olmayacaksa NATO'nun bir anlamı bulunmadığına yönelik sözleri Türkiye'nin savaşa gireceğine dair bir gösterge olarak yorumlanmaktaydı¹¹. Öte yandan, savaşın değil bir uluslararası denetim çerçevesinde Irak'ta özgür seçimlerin yapılmasının tek çözüm olacağı fikri sadece Türkiye'de değil ABD başta Batı ülkelerinde de tartışılan bir olasılık olarak belirmiştir. Ünlü sosyal bilimci Andrew Arato New York Times'a yazdığı bir mektupta Irak'ta çok adaylı çok partili seçimlerin BM önderliğinde bir uluslararası denetim altında gerçekleştirilmesinin Irak sorununa bir çözüm oluşturacağını, ayrıca bu serbest seçimler öncesinde tıpkı Afganistan'da yapıldığı gibi ulus-

⁹ Bu konunun değerlendirilmesi için bkz. örneğin 'Dollar Diplomacy,' *The New York Times online*, 20 Şubat 2003

¹⁰ Dexter Filkins, 'Threats and Responses: Allies – A Sign That US Military May Use Turkey as a Base,' *The New York Times online*, 1 Şubat 2003,

¹¹ a.g.e.

lararası bir antlaşma çerçevesinde oyunun kurallarının belirlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Arato'ya göre Irak'taki etnik, dinî ve ideolojik tüm siyasî kanatların kabul edeceği bir temsil hükümetinin işbaşına gelmesi de Arato'nun görüşleri arasındadır. Bu çerçevede Arato'nun bir önemli önermesi de Irak devletinin yapısını ilgilendirecek her tür çözümün Irak'ın önemli komşuları Türkiye, İran, Suudi Arabistan, ve Ürdün'ün taraf olacağı bir resmî ve yaptırım gücüne sahip bir antlaşmanın varlığı dışında başarılı olamayacağını belirtmesidir. Dolayısıyla Türkiye'nin rolü sadece kendi iç siyasal aktörleri tarafından değil uluslararası düzlemde de konunun çözümünde bir kilit noktada görülmekteydi¹².

Böyle bir tablo içerisinde Türk dış politikasının izleyeceği mecra da çok önemli bir konuma gelmiş olmaktadır. TBMM'de 1 Mart 2003 günü yapılan oylamada ABD asker ve mühimmatının Türkiye'de konuşlandırılması ve Türkiye üzerinden Irak'a karşı fiilen bir Kuzey cephesinin açılıp açılmaması görüşüldü. Bu tezkerede 60,000 ABD askerinin Türkiye'de konuşlanması ve onun yanısıra 40,000 Türk askerinin de Amerikalılar'ın yanında Kuzey Irak'a girmesi öngörülmekteydi¹³. Oylamada, sözkonusu tezkere ABD ve hatta Türk hükümetlerinin ve kamuoyu yönlendiricilerinin öngörülerinin aksine, oturuma katılan 533 milletvekilinin 264 kabul, 250 red, ve 19 çekimser oyla reddedildi. Bu oylamada AKP yönetimi kamuoyu baskısı sonucu milletvekillerini blok halinde oy vermek yerine bireysel tercihlerini belirtmeleri için serbest bırakmıştı ve bunun sonucunda da 99 AKP milletvekili red oyu verince¹⁴, üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerektiği için tezkere reddedilmişti. Bu red kararı, Irak'a kuzeyden de saldırma hazırlığı yapmakta olan ABD'nin askerî planlarını etkilediği gibi ABD yönetiminde ve Arap dünyasında Türkiye'nin sahip olduğu algıyı da değiştirmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin Irak'a yönelik politikası 1990ların ortalarından itibaren ABD'nin eğilimleri hilafına değişmeye başlamış ve Türkiye'nin Irak'a yaklaşımı Kuzey Irak'taki *de facto* Kürt otonom bölgesi ve bu bölgenin Türkiye'deki PKK kaynaklı teröre izdüşümü üzerinden belirlenmeye başlanmışsa da¹⁵, ABD'nin temel politikasından bu denli bir ayrı düşme beklenmedik bir gelişme idi.

Dolayısıyla, 1 Mart tezkere krizinin hemen ardından Türk – Amerikan ilişkilerinde belirli bir gerileme ve gerilimin yaşanması tesadüf değildir. Hatta, 1 Mart 2003 oylaması ardından Amerikan yönetiminin önemli isimlerinden Paul

¹² Andrew Arato, 'Remaking Iraq: Role of the UN,' *The New York Times online*, 13 Nisan 2003,

¹³ *Sabah*, 24 Şubat 2003, s.1.

¹⁴ Meliha Benli Altunışık, 'Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond,' *Journal of Contemporary European Studies*, c.14(2), ss.183-196, Ağustos 2006, s. 189.

¹⁵ a.g.e., s. 183.

Wolfowitz Türk Ordusu'nun her ne sebeple ise güçlü liderlik rolünü oynamadığını belirterek¹⁶, ABD'nin yeni hükümet yerine ordu üzerinden Türk siyaset yaşamına yaklaşma isteğini ortaya koyuyordu. Bu oylamanın sonucunda Türk – ABD ilişkilerinde güven sorununun ötesinde birtakım sorunlar da ortaya çıkmaktaydı. Öncelikle, Türkiye, etken ve proaktif bir yaklaşımla Irak sorununu çözmeye çalışırken, ABD'nin de güvendiği müttefik olma pozisyonunu da tehlikeye attı. Bunun sebebi, ABD'nin artık Saddam Hüseyin yönetimine karşı güvенеbileceği müttefik olarak Türkiye'yi görememesiydi.

Bu durum çerçevesinde ABD yönetiminin Saddam Hüseyin'e karşı (Kuzey) Irak Kürtleri'yle işbirliğine gitmesi, Türkiye'de de 'ABD'nin asıl amaçları' konusunda soru işaretleri oluşturdu ve ilişkiler uzun bir süre boyunca bu fasit daire içinde sürmeye mahkûm oldu. Irak'ın ABD ve onunla birlikte ordularını Irak'ta görevlendiren dört ülke başta 49 ülkeden oluşan 'Gönüllü İttifak' (Alliance of the Willing) üyelerince işgali sonrasında Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası da genelde bu ana sorun üzerinden yürümeye başladı. Türkiye Kuzey Irak bağlamında birtakım 'kırmızı çizgiler' ilan etti, bunlardan vazgeçmek zorunda kaldı. Kuzey Irak Türkmenleri'nin haklarını korumaya çalıştığında çabaları yetersiz kaldı. Yine de Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik isteği, dünya kamuoyunda yeterli desteği bulamadı. Lenore G. Martin'in de belirttiği gibi, Türkiye'nin Irak'la ilgili en önemli sorunu bağımsız bir Kürt devletinden kaynaklanacak olan bir ayrılıkçılık dalgasıdır. Irak Kürtleri ise Türkiye'nin petrol zengini Kerkük'ü ele geçirerek Iraklı Kürtler'in bağımsızlık için güvendikleri ekonomik bağımsızlık unsurunu ortadan kaldırması olasılığını düşünmektedirler. Ayrıca, dünya kamuoyu açısından da Türkiye'nin Irak'a olası bir askeri müdahalesinin Suriye ve İran için de gizli bir iç savaş yaşayan Irak'a bu tür müdahalelerde bulunma hakkı ve temeli sağlayabilme olasılığı önemli bir sorun olarak görülmektedir¹⁷.

Türkiye'nin yine Stratejik Derinlik anlayışı çerçevesinde Irak Türkmenleri'ne verdiği destek de Irak çerçevesinde ve ABD ile ilişkiler açısından sorunlar oluşturmuştur. Türkiye'nin belirli bir etnik gruba yardımcı olma isteğine karşın diğer etnik grupları göz önüne almaması, Irak'taki Kürt unsuruna karşı bir cephe alma girişimi olarak da algılandığından çeşitli sorunlar ortaya çıkmış ve sonunda Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Türkiye'nin asıl amacının Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması olduğunu ve Türkiye'nin Irak'taki beher etnik gruba eşit mesafede olduğunu açıklama ihtiyacı hissetmiştir¹⁸.

¹⁶ a.g.e., s. 190.

¹⁷ Lenore G. Martin, 'Turkey's Iraq Problem,' *The Washington Post*, 16 Eylül 2006.

¹⁸ Şahin Alpay, 'Türkiye'nin Irak Politikası Değişiyor Mu?,' *Zaman*, 5 Haziran 2004, s. 5.

Yeni Osmanlılık, Stratejik Derinlik ve Sonuçlar

Tüm bu gelişmeler ışığında, tıpkı Yeni Osmanlılık'ta olduğu gibi, Stratejik Derinlik'te de birtakım sorunların varlığı kuşkusuzdur. Türkiye'nin taraf olmayıcı, taraf tutmayıcı dış politikasından etkin, proaktif, taraf olucu dış politikaya geçmesi elbette sorunlar yaratmıştır. Bu sorunların en önemlileri de Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine özellikle de 1991 ve 2003 krizlerinde Irak'a karşı göstermiş olduğu tavırla ilgilidir.

Irak durumuna baktığımızda, hem 1991 hem 2003 krizlerinde Türkiye'nin Yeni-Osmanlılık ve Stratejik Derinlik çerçevelerinde bölgede aktif bir rol oynayarak Irak'ın ve dolayısıyla bölgenin geleceğinde söz sahibi olmaya çalıştığını görmekteyiz. Ancak, Türkiye'nin bir bölgesel egemen güçten ziyade bir orta güçlü devlet olması sonucunda, bu politikalarda tıkanmalar yaşandığında sorunların Türkiye'nin uluslararası algılanmasında, toplumsal dengelerinde ve ekonomik yaşamında önemli sonuçları olduğunu görebiliriz. 1991 Körfez Savaşı ve sonrasındaki Birleşmiş Milletler Türkiye'ye ekonomik anlamda çok büyük bir fatura çıkartmış, Türkiye'nin bu krizdeki ekonomik kaybı 100 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir¹⁹. 2003 Körfez Savaşı'nın da ekonomik, toplumsal ve politik birçok yaptırımının Türkiye'ye yansıtacağı kesindir. Örneğin 15 Kasım 2003 tarihinde İstanbul'da meydana gelen terör eylemlerinin savaşın dışında kalsa da Türkiye'nin Batılı imajı ile yakın ilgisi bulunmaktadır ve bu El-Kaide eylemi ülkenin karşılaşılabileceği sorunlara sadece bir örnek oluşturmaktadır. Aynı şekilde Irak'la ticaretteki azalma, sınır ticaretinde sorunlar, özellikle de Türkiye'nin Irak'tan özel fiyatla aldığı petrolün fiyatındaki değişiklik, Türk ekonomisi açısından olumsuz değişikliklerin habercileri olarak görülebilirler. Kürt sorunu, başlı başına Türk dış politikasının bir önemli arteri olmaya adaydır. Şu anda fiilen iç savaş halindeki Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması Türkiye için hayati önemdeyken bu ABD başta gelişmelere taraf ülkelerin Irak gündemlerinde üst sıralarda yer alan bir madde değildir. Bağımsız bir Kuzey Irak Kürt devleti aynı zamanda Türkiye'nin toprak bütünlüğüne bir tehdit noktası olarak görülebileceğinden böyle bir gelişmenin *casus belli* sayılma olasılığı, dolayısıyla da Türkiye'nin Irak Kürtleri, Irak, hatta ABD ile savaşa girmesi olasılığını da masadan kaldırmamaktadır.

Diğer bölge ülkeleri ile ilişkiler de yine Irak eksenini üzerinden çözülecek gibi durmaktadır. Nükleer enerjiye sahip ve nükleer silah üretmeye namzet bir İran, eskiden beri sorunlu ilişkilerin bir ölçüde yumuşadığı ancak yine de Irak ve Lübnan'a yaklaşımlarıyla sorun çıkartabilecek bir Suriye, 1996'dan beri ilişkilerin gitgide yoğunlaştığı ve geliştiği ancak Arap dünyası ile çekişmesi nedeniyle

¹⁹ Hussein Sirriyeh, 'Iraq and the Region Since the War of 2003,' *Civil Wars*, c.9(1), ss. 106-125, Mart 2007, s. 115.

Türkiye'nin bölgesel ilişkilerine de zarar verebilecek bir İsrail ile ilişkiler pamuk ipliğine bağlı görülmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin Arap dünyasındaki imajı güçlense ve Mısır gibi Yeni-Osmanlıcı Türk açılımlarına her zaman kuşkuyla yaklaşan bir ülkenin prestiji azalmaya başlasa da, Türkiye'nin Arap dünyasındaki imajı çok güçlü değildir²⁰. 2004 Ocak ayında Beşir Esad'ın Ankara'ya yaptığı üç günlük resmî ziyaret, ardından Mısır, Ürdün, Lübnan yöneticilerinin ziyaretleriyle, Türk Telekom'un Lübnanlı bir firmaya satılması ve ardından çeşitli Körfez ülkelerinden özellikle gayrimenkule yönelik yatırımların gelmesi ile bir süreç başlatmıştır. Türkiye ile İslam dünyası arasında bir yakınlaşma olduğu doğrudur. Ancak, bu yakınlaşmada Yeni Osmanlıcı ve/veya Stratejik Derinlik odaklı yaklaşımların payı ile güncel ekonomik ve siyasî şartların gereklerinin yerine getirilmesi arasındaki denge göz önünde tutulmalıdır.

Öte yandan, Türkiye'nin özellikle Ortadoğu ve Irak'a yönelik dış politikasının Soğuk Savaş sonrasında tutuk, ürkek, blokla hareket etme anlayışlı bir yapıdan kurtulması, bir yandan riskleri ve olası kazanç ve kayıpları arttırırken, Türkiye'nin uluslararası siyasette daha fazla ağırlığa sahip bir devlet olmasını da mümkün kılabilmektedir. Türkiye'nin İsrail, Suriye, İran ve ABD ile ilişkileri son bağlamda Türkiye'nin bölgede sahip olmak istediği etkinliği elde edip edememesinde etkili olacaktır. Özellikle Irak'taki Şii nüfus üzerinde etkili olmaya ve bölgesel lider konumuna oturmaya niyetli bir İran ile kurulacak ilişkiler ve belki de Türkiye – Rusya Federasyonu – İran arasında oluşabilecek bir çok az muhtemel bölgesel işbirliği paketi Türkiye'nin hareket alanını ve etkinliğini bir yandan genişletebilecekken öte yandan da büyük ölçüde kısıtlayabilecek bir faktör olarak önümüzdeki yıllarda karşımıza çıkabilecektir. Öte yandan, bir Rusya – İran yakınlaşması, Türkiye'nin bölgesel etkinliğine önemli bir sekte vurabilecektir. Türkiye – İsrail ilişkilerinde de yakınlaşmanın sürmesi veya bir kopma yaşanması önemli sonuçlar doğurabilecektir. ABD ile, özellikle Kuzey Iraklı Kürtler'in hakları ve yapabilecekleri eksenli bir tartışma yine ülkenin önünü tıkayabilecek bir diğer sorun olarak karşımızda yerini alabilecektir.

Tüm bu olasılıkların aslında işaret ettiği gerçek, Türk dış politikasında hedeflerin belirlenmesi ve uygulamaya geçirilmeleri söz konusu olduğunda karşımıza çıkan olgu, Türkiye'nin bir bölgesel lider, Davutoğlu'nun deyimiyle bir 'pivot ülke' gibi değil, gelişmeleri yaratmaktan çok gelişmelerden etkilenen bir ortalama güç gibi davrandığı ve davranması gerektiği gerçeğidir. Hem Stratejik Derinlik hem de Yeni-Osmanlıcılık düşünce modellerine baktığımızda bu

²⁰ Bu konunun farklı açılardan incelendiği bir araştırma için bkz.: Dietrich Jung, 'Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities,' *Mediterranean Politics*, c. 10(1), ss. 1-17, Mart 2005.

iki kavramın da anafikrinin Türkiye'nin bölgesel dinamikleri değiştirebilecek hem geleneksel askerî - siyasî ve hem de yumuşak ekonomik güce sahip bir çekim merkezi olduğudur. Ancak, Balkanlar'da 1980lerin sonunda Bulgaristan'la yaşanan krizde, ardından 1991 Körfez Savaşı'nda, daha sonraları 2003'ten günümüze İkinci Körfez Savaşı ve sonrasında, ve 1989'dan günümüze Kafkasya ve Orta Asya'da yaşananlara baktığımızda Türkiye'nin siyasî ve özellikle de iktisadî açılardan yeterince güçlü olmadığı ortadadır. Ancak yine de Türkiye'nin edilgen bir konumdan kurtularak risk almaya başlaması, bazı konularda ABD ve AB güdümü dışarısında kendi başına karar verebilmeyi seçmesi ve bunu belirli bir ölçü ve ölçekte gerçekleştirebilmesi, bölgede bir çekim merkezi olmasa bile bir orta güçte devlet gibi davranabilmesi büyük bir dönüşümün işaretleridir. Bu açıdan bakıldığında Yeni-Osmanlılık ve Stratejik Derinlik eğilimlerinin Türkiye'yi konuşturduğu konum, elindekileri ve bazen aslında elinde olmayanları çıkarları doğrultusunda kullanmayı deneyen bir devlet izlenimi vermektedir. Bu tür siyasal yönelimlerin, dış politika açılımlarının başarısı, sonuçta çevre faktörlerinin etkisine bağlıdır ve zaman içerisinde Türkiye'nin bölgesel saygınlık ve etkinliğinin artması –arada önemli ekonomik ve siyasî sorunların oluşması ihtimali de gözden uzak tutulmayarak- beklenebilir.